

få personer som ingår i studien blir det spekulativt. För är det verkligen son-föräldrarelationen som är orsaken till något, eller handlar det om brevskrivarens personlighet eller just den specifika relationen? Jag tycker inte heller att det teoretiska resonemanget om sammansättningar tillför särskilt mycket till analysen, däremot är Bachtins dialogiska ramverk en grund som avhandlingen vilar tryggt på.

Breven fungerar som förbindelser mellan hemmet och fronten. Att beskriva bopplatsen var ett viktigt tema i brevväxlingen, för att de där hemma skulle kunna föreställa sig hur det var där brevskrivaren vistades. Bostaden var det som beskrevs mest detaljerat av tillvaron vid fronten. Hagelstam spekulerar i att det kan bero på att det var ett ganska neutralt ämne som inte rymde så mycket av krigets destruktiva sidor och var lätt att koppla till den civila tillvaron. I beskrivningarna märktes den egna sovplatsen alltid ut, den enda privata sfären i fronttillvaron. Ställningskriget gjorde att det tidvis var möjligt att leva ett ganska fridfullt och vardagligt liv i fält. Breven berättar om grönsaksland och blommor, och en av brevskrivarna konstaterat att "så underligt är man ändå inrättad, att man få någo slags hemkänsla också här". Under det stora sovjetiska anfallet 1944 ändrades detta drastiskt. Den relativt hemlika och skyddade atmosfären lyftes upp, trupperna retirerade och tillvaron var mer kaotisk och destruktiv.

Ett bärande tema i avhandlingen är att brevet var ett medel för att upprätthålla relationen, att brevväxlingen var ett vardagssamtal som minskade avståndet mellan fronten och hemmet. Det var ett sätt att dela vardagen och känna att de hade ett gemensamt liv. Breven är också präglade av att skribenterna inte vill oroa varandra och tonar ned det eventuellt konfliktfyllda. Vardagligheten till trots så var det ett samtal som kunde få ett abrupt slut, och varje brev från fronten kunde mycket väl vara det sista.

Linköpings universitet

JOHANNA DAHLIN

Artur Szulc, *"Judarna har vapen!": Upproret i Warszawa 1943* (Stockholm: Norstedts 2013). 228 s.

Det borde ha varit en välgärning, den första monografin på svenska om upproret i Warszawas judiska getto våren 1943. Skildringen av förhållandena under den tyska ockupationen, av svälten, deportationerna och upproret, syrebristen i trånga gömställen, bunkerstriderna och flykten genom kloaksystemen hör visserligen till den historia som berättats många gånger, men som alltså först till 70-årsminnet fick sin egen svenskspråkiga volym. Till

den välkända berättelsen har fogats rikliga illustrationer samt instruktiva bilagor med förklarande person- och organisationsförteckningar, kronologi över judisk historia i Warszawa samt den tyske befälhavaren Jürgen Stroops rapport över upproret och dess nedkämpande, inklusive hans egna förlust-listor.

Men Szulc är ute i många ärenden. Till dessa hör att, som han skriver, tränga igenom "mytbildningen" kring upproret, vederlägga vad författaren ser som vanföreställningar om utbredd polsk antisemitism samt att lyfta fram den högerinriktade Judiska Militära Unionen, ZZW, som upprorets centrala, men länge bortglömda, aktör. Det hela urartar till ett bitvis oredigt försvarstal för polsk skuldfrihet och kritiklös framställning av en högst kontroversiell historieskrivning.

Judar i mellankrigstidens Polen hade, försäkrar Szulc, inte sämre ekonomiska villkor än den övriga befolkningen och levde "tämmligen oinskränkta liv". Visst förekom antisemitism, men framför allt var judar och icke-judar "ekonomiska fiender". "Pogrom" sätts inom citationstecken för att hellre benämnas "händelse" och "tumult", där nationalister uppviglade bönder till "kollektiv bestraffning". Ibland, men i "mer sällsynta fall", ägde dessa rum på grund av "judiska lagbrott". Szulc lyfter inte fram exempel på det för att, med hans ord, "ursäkta polska våldsbrott", men han vill visa att det "inte alltid var antisemitiska stämningar som initierade antijudiska excesser". Det handlade i stället om "antisemitiska fördomar" (!) som bidrog till att "händelseförlopp" urartade. En polsk guidebok från 1938 beskriver den judiska stadsdelen Muranów på klassiskt antisemitiskt vis som ett varigt "storstadssår" vilket får en "sjuklig energi" i vårsolen då det "dystra gettots mikrober krälar [...] fram ur sina stinkande härbärgen" och blir till "ett smutsigt flöde av köpande och säljande av saker som är lika torftiga och miserabla som hela existensen för dessa varelser". Szulc tillstår att orden onekligen kan uppfattas "som stötande", men så beskrevs, framhåller han, även polsk-katolsk underklass, underförstått att det inte handlade om antisemitism. Men, fortsätter han, framför allt ska guidebokens formulering ses som uttryck för "kulminering av antisemitism" i Polen! Och så vidare i en enda röra.

Szulc har helt enkelt ingen uppfattning om vad som bör avses med "antisemitism", varför framställningen vimlar av motstridiga exempel och tolkningar och landar i att det fanns "en viss ambivalens i polackernas attityd gentemot judarna".

I botten ligger förmodligen en vilja att frikänna den polska befolkningen från i Szulcs ögon alltför svepande anklagelser om antisemitism liksom medskyldighet till – eller likgiltighet inför – Förintelsen. Det gäller både för vardagshändelser, som i Czeslaw Milosz poetiska skildring av sotfla-

gorna från det brinnande gettot över den muntra karusellen på den icke-judiska sidan, samt anklagelser mot hemarmén, *Armia Krajowa*, för att inte ha gett upproret tillräckligt stöd. Szulc ägnar viss möda åt att vederlägga sådana framställningar, ibland övertygande. Det övergripande dilemmat är dock att han inte alls förhåller sig till – eller ens nämner – den omfattande polska historiedebatt som, med Jan Thomas Gross i spetsen, sökt hantera frågor om motstånd, medskyldighet och *bystanders* i det polska samhället. Varken Gross eller andra framträdande debattörer upptas i litteraturlistan.

Samma tomrum öppnar sig kring frågan om det militära ledarskapet av upproret som traditionellt brukat förknippas med den vänsterinriktade ZOB, *Zydowska Organizacja Bojowa*, den "Judiska Kamporganisationen" som förenade arbetarsionisternas olika schatteringar, socialisterna i Bund och kommunisterna. I ett intressant avsnitt pekar Szulc på hur den tyska propagandan på klassiskt vis framställde upproret som just en judisk-kommunistisk sammansvärjning. Men, menar Szulc, upprorets viktigaste militära kraft var i själva verket ZZW, *Zydowski Zwiazek Wojskowy*, den Judiska Militära Unionen som representerade Jabotinskyrevisionismens högersionism. Detta har fördolts i efterkrigshistoriken, menar han, då endast deltagare i det vänsterinriktade ZOB överlevde och fick sin historia glorifierad i det arbetarsionistiska Israel och kommunistiska Polen. Szulc stödjer sig på Israels före detta försvarsminister Moshe Arens, vars bok *Flags over the Warsaw ghetto: The untold story of the Warsaw ghetto uprising* (2011) väckte debatt bland både israeliska och polska historiker. Arens, med bakgrund i just den revisionistiska högersionismen och *Likud*, ställde som sin politiska uppgift att återupprätta gettoupprorets Jabotinskyanhängare. Hans kritiker, som historikerna Laurence Weinbaum och Dariusz Libionka, har vänt sig mot bristande källgranskning och överdrifter och kallat Arens slutsatser för "överkompensation". Där ZZW:s roll tidigare i alltför hög grad negligerats anses Arens omvärdering proportionslös. Men om denna intressanta debatt inte ett ord i Szulcs framställning som vill ge intryck av att Arens företräder forskningsfronten.

Artur Szulc är inte disputerad yrkeshistoriker. Det utgör förstås inget hinder mot att skriva spännande historiska framställningar, även om läsaren kunde besparats språkliga anakronismer som att upprorsmännen efter flykten i kloakerna kunde "fräscha till sig" ovan jord. Värre i detta fall, när författarens medvetna avsikt är att vederlägga etablerade tolkningar inom historieforskningen, är bristen på förankring i – eller kanske ens kännedom om – forskningsläge och debatt, såvida det inte handlar om att medvetet undanhålla dessa.

Man behöver knappast vara disputerad historiker för att skriva populär-

historia, sade Szulc i en intervju 2013 för ett nyhetsbrev om polska förhållanden på nätet, *Webb-Bulletinen*. Hans eget arbete bekräftar tyvärr inte den ståndpunkten.

Södertörns högskola

HÅKAN BLOMQVIST

Henrik Rosengren, *Från tysk höst till tysk vår: Fem musikpersonligheter i svensk exil i skuggan av nazismen och kalla kriget* (Lund: Nordic Academic Press, 2013). 400 s.

Jag har egentligen rätt svårt för biografier. Som den av statsvetenskapen präglade modernhistoriker jag är, brukar jag fördomsfullt döma ut dem som navelskådande och detaljdrivna, med upphöjande av den enskildes livserfarenheter på bekostnad av de samhällsstrukturer personen verkat inom, och intressanta(re) generaliserbara forskningsfrågor. Det var därför med viss skepsis jag tog mig an Henrik Rosengrens kollektivbiografi *Från tysk höst till tysk vår*. Dess övergripande fokus på exilproblematik, nazism och kalla-krigspolitik gjorde mig dock nyfiken.

Så här i efterhand är jag mycket glad för det. Rosengrens kollektivbiografi är ett mästerligt hantverk. Den är en historisk studie i sann humanistisk tradition, där förståelse ges prioritet framför förklaringen, men där växelgången mellan enskilda livsöden och de strukturella sammanhangen sker smidigt och eftertänksamt, utan skavande sömmar. Det är skickligt gjort. Genom en djupgående men ödmjuk analys av fem musikpersonligheters exiltillvaro i Sverige mellan 1930- och ca 1970-tal, bereds läsaren personliga ingångar till breda historiska sammanhang såsom musikpolitik (och politiskt musikbruk) i Sverige, Sovjetunionen och Östtyskland; antisemitism och nazism, och den svenska kommunisträdslan på 1950-talet, vilken innebar att flera av personerna övervakades av säkerhetspolisen, framför allt i egenskap av utlänningar. Det är musikhistoria, men också exilhistoria, flyktningpolitik och kalla-krigshistoria.

Studien ges ett analytiskt ramverk med hjälp av en teoretisk modell som Rosengren hämtat från den amerikanske ekonomen Albert O. Hirschman, från början applicerad på hur människor förhåller sig till gemenskaper och sammanslutningar av mindre och oftast frivillig sort (som till exempel föreningar och organisationer). "Sorti", "protest" och "lojalitet" används här som begrepp för att analysera hur de fem landsflyktiga förhållit sig till det nationella (det tyska/österrikiska respektive svenska), det judiska (den tillskrivna judiskheten såväl som den självupplevda) och det kulturella, och